

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**THE CONCEPT AND ESSENCE OF DISCOURSE IN SOCIOLINGUISTICS*****Dilfuza Abduraubovna Abdumalikova****Lecturer at the Department of Methods of Teaching the Uzbek Language**JDPU**Jizzakh, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: discourse, sociolinguistics, language and society, speech, text, communication, comparative linguistics, culture, semantics.

Received: 24.11.25**Accepted:** 25.11.25**Published:** 26.11.25

Abstract: Discourse is a concept of great international significance in linguistics and social sciences, linked to speech and cultural context, and encompassing the analysis of speech structures and cultural concepts. This article thoroughly examines the concept and essence of discourse within the framework of sociolinguistics, analyzing its history and contemporary approaches. The origin, development, and role of the term “discourse” in linguistics are explored, with comparative examples of discourse units provided in Uzbek, Russian, English, and other languages. In each section, relevant scientific ideas are supported by sociolinguistic facts and examples.

SOTSIOLINGVISTIKADA DISKURS TUSHUNCHASI VA MOHIYATI***Dilfuza Abduraubovna Abdumalikova****JDPU o'zbek tilini o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi**Jizzax, O'zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so'zlar: diskurs, sotsiollingvistika, til va jamiyat, nutq, matn, kommunikatsiya, qiyosiy tilshunoslik, madaniyat, semantika.

Annotatsiya: Diskurs – tilshunoslik va ijtimoiy fanlarda nutqiy va madaniy kontekstga bog'liq xalqaro miqyosda katta ahamiyat kasb etgan tushuncha bo'lib, nutqiy tuzilma va madaniy-konsepti tahlilini o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada sotsiollingvistika doirasida diskurs tushunchasi va uning mohiyati atroflicha ko'rib chiqilib, tarixi va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. “Diskurs” atamasining kelib chiqishi, rivojlanishi va

tilshunoslikdagi oʻrni koʻrib chiqilib, oʻzbek, rus, ingliz va boshqa tillarda diskurs birliklari boʻyicha qiyosiy misollar keltiriladi. Har bir boʻlimda tegishli ilmiy fikrlar sotsiollingvistik faktlar va misollar bilan dalillanadi.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ДИСКУРСА В СОЦИОЛИНГВИСТИКЕ

Дильфуза Абдураубовна Абдумаликова

Преподаватель кафедры методики преподавания узбекского языка

Джизакский государственный педагогический университет

Джизак, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	дискурс, концепция, международное значение в лингвистике и социальных науках, связанная с речевым и культурным контекстом и включающая анализ речевых структур и культурных концептов. В данной статье подробно рассматривается понятие и сущность дискурса в рамках социолингвистики, анализируется его история и современные подходы. Рассматриваются происхождение, развитие и роль термина «дискурс» в лингвистике, приводятся сравнительные примеры дискурсивных единиц на узбекском, русском, английском и других языках. В каждом разделе соответствующие научные идеи подтверждаются социолингвистическими фактами и примерами.
социолингвистика, язык и общество, речь, текст, коммуникация, сравнительная лингвистика, культура, семантика.	Дискурс — это большое значение в лингвистике и социальных науках, связанная с речевым и культурным контекстом и включающая анализ речевых структур и культурных концептов. В данной статье подробно рассматривается понятие и сущность дискурса в рамках социолингвистики, анализируется его история и современные подходы. Рассматриваются происхождение, развитие и роль термина «дискурс» в лингвистике, приводятся сравнительные примеры дискурсивных единиц на узбекском, русском, английском и других языках. В каждом разделе соответствующие научные идеи подтверждаются социолингвистическими фактами и примерами.

Kirish. Sotsiollingvistika – jamiyat va til oʻrtasidagi uzviy munosabatni oʻrganadigan ilmiy yoʻnalish boʻlib, tilning ijtimoiy tabiati va jamiyatdagi vazifalarini tahlil qiladi. Diskurs tushunchasi tilshunoslikda markaziy oʻrin tutib, zamonaviy tadqiqotlarda til va ijtimoiy omillar oʻrtasidagi murakkab bogʻliqlikni ochishga xizmat qiladi. Diskurs (lot. discursus – “nutq”, “suhbat”) atamasi avvalo XIX–XX asrlarda “suhbat” yoki “nutq” maʼnosida qoʻllangan, ammo XXI asr lingvistik paradigmasida u nutqiy matn va vaziyatni birlashtiruvchi keng kontsept sifatida qayta talqin qilinmoqda. Bugungi fan taraqqiyotida diskurs hali umumiy qabul qilingan aniq taʼrifi boʻlmasa-da, koʻp hollarda u nutq faoliyatining kontekstual holati va konstituentlari majmuini anglatadi. Yuqoridagi maʼnoda diskurs tilshunoslikda “nutq va matnlar” oʻrnini bosuvchi tushuncha sanalib, soʻzlashuv jarayonida yuz beradigan semantik va stilistik oʻzgarishlarni qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan maqolaning maqsadi – sotsiollingvistika nuqtayi nazaridan diskurs tushunchasi va mohiyatini talqin qilish, uning tarixiy taraqqiyoti va bugungi kunda

qo'llanilayotgan yondashuvlarini o'rganish, shuningdek, turli tillardagi diskurs birliklarini qiyoslashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi sifatida nazariy tahlil, matnli misollar keltirish va qiyosiy taqqoslash usullari qo'llaniladi.

Diskurs tushunchasi tilshunoslikda turli olimlar tomonidan xilma-xil ta'riflangan. Z. Xarris 1952-yilda birinchi bo'lib "diskurs" atamasini nutqni tahlil qilish kontekstida keltirgan va uni tilshunoslik markaziy masalalaridan biriga aylantirgan. Alisher Kubryakova (Yevgeniya Kubryakova) eslatishicha, diskursga yagona maqbul ta'rif mavjud emas. Turli yondashuvlar diskursni faqat lingvistik (matn) emas, balki keng ijtimoiy-ma'naviy kontekstlar doirasidagi hodisa deb biladi. Masalan, Sh. Tursunova ta'kidicha, "diskurs" – bu o'zida nutq faoliyatini va uni tashkil qiluvchi lingvistik hamda ekstrapolitik (ijtimoiy-psixologik, madaniy) faktorlarni qamrab olgan murakkab birlikdir. Ya'ni, diskurs – bu faqat so'zlardan tashkil topgan matn emas, balki nutq qatnashchilari, ularning niyatlari va madaniy qoidalarini aks ettiruvchi kommunikatsiyaviy vaziyatdir. Tilshunoslikda diskurs ko'pincha «matn»ga nisbatan dinamikroq tushuniladi. V. Haberland fikricha, matn — turli joy-vaqtda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qat'iy strukturali obyekt, diskurs esa ayni vaqtda kechayotgan muloqot jarayonidir. Unga ko'ra matnni bir kontekstdan boshqasiga ko'chirish mumkin bo'lsa, diskurs har safar yangidan yaratiladi. Bu farqlash orqali diskurs „kamroq mustaqil“, asosan til va jamiyat o'zaro bog'liq jarayon sifatida ko'rib chiqiladi. Masalan, ingliz tili pragmatik analizida ayrim olimlar "discourse"ni faqat grammatikadan bo'lak nutq bloklari, boshqalar esa ijtimoiy kontekst va mizoj faktorlarini qo'shadi. T.n. J. Stubbs esa diskurs tahlilini kogerentlikni (matn qismlarining uyg'unligini) ta'minlovchi prinsiplar majmuini o'rganish deb belgilaydi. Shu asosda sotsiollingvistlar diskursni til shaxsining ijtimoiy roli va kontekstiga ta'sir etuvchi jihat sifatida ko'rib chiqib, nutqiy o'zgarish va variantlarni tahlil qiladi. Diskursga oid ilmiy fikrlarni yoritishda (1) "nutq" va "matn" tushunchalari bilan solishtirish, (2) lingvistik va ekstrapolitik komponentlarni birgalikda inobatga olish muhim. Ingliz tilida "discourse" va boshqa tillarda shunga qarshi keladigan „список“ (ruscha) yoki „nutq“ (o'zbek) ham mavjud bo'lsa-da, tilshunoslarning fikricha diskurs ularni ham, suhbat va situatsiyani ham o'ziga oladi. Masalan, o'zbek tilida "diskurs" so'zi ko'pincha ma'ruza, dars, rasmiy uchrashuv nutqi kabi keng ko'lamlı matn kontekstida ishlatiladi. Boshqa tomondan, ingliz tilida political discourse (siyosiy nutq amaliyoti), corporate discourse (korporativ kommunikatsiya) kabi atamalar muloqotning turiga e'tibor qaratadi. Diskurs elementlari sifatida loyiha muhokamasi, konferensiya ma'ruzasi, dars (masalan, pedagogik diskurs) ko'rilishi mumkin; ularning har birida nutq qoidaları va muloqot strategiyalari boshqacha bo'ladi. Sotsiollingvistik tahlilda diskursga ijtimoiy ixtisoslik va guruh parametrlariga ko'ra yondashiladi. Masalan, Boltıq mintaqasidagi tadqiqotlarda ingliz, rus va o'zbek tilida kod almashinuvi (code-switching) natijasida paydo bo'lgan diskursiy jarayonlar o'rganiladi. Bunday hollarda madaniyat

o'rni yaqqol ko'rinib, bir tilli muhitdan chiqib, ko'p tilli muhitda nutqni tashkil etuvchi faktorlarga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, diskurs markerlar (ba'z tilshunoslarda "so'zoraliklar") tadqiqotlari ham muhim. Masalan, o'zbek tilida suhbatda tez-tez "ya'ni", "demak", "o'ylaymanki" kabi bog'lovchilar ishlatiladi, rus tilidagi ekvivalentlari esa "значит", "то есть", "полагаю" kabi ifodalar bo'ladi. Ingliz tilida esa "you see", "I mean", "so" kabi diskurs markerlar matnning mantiqiy bog'liqligini saqlashga xizmat qiladi. Ushbu markerlar madaniy va kontekstga xos bo'lib, ularni o'rganish til va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi.

Tarixiy asos. Diskurs tushunchasi qadimgi retorika an'analari va adabiyot nazariyasidan boshlab rivojlanib kelgan. Antik faylasuflar (Aristotel, Quintilian) nutq san'ati doirasida nutq turlari va muloqot nizomlarini muhokama qilgan bo'lsa, XIX asr oxirida Ferdinand de Sossyur resursiyalanuvchi mavjudlik (langue) va nutq (parole) terminlari bilan o'ziga xos lingvistik paradigmani shakllantirdi. Ammo "diskurs" atamasi zamonaviy ma'noda XX asr ikkinchi yarmida tilshunoslik va antropologiyada keng tarqala boshladi. Zellig Harris (1952) "Nutqni tahlil qilish" maqolasida nutq tuzilmasiga ma'noni qo'shish va kontekstni inobatga olishni taklif qildi. Keyingi yillar mobaynida tilshunos olimlar "diskurs analizi" ustida ishlashni boshladi. M.A. Nabokov, J. Sinclair, M. Foucault va bahktinshunoslar nutqdagi ijtimoiy va madaniy qatlamlarni o'rganib, diskurs kontseptsiyasini rivojlantirdi. M. Foucault xususan "diskurs"ni ijtimoiy g'oyalar va hokimiyat munosabatlari kontekstida muhokama qilib, bu atamani falsafa va sotsiologiyada keng qo'llanilishini ta'kidladi. O'zbek tilshunosligida diskursga e'tibor nisbatan yaqinda qaratilgan. O'tgan asr oxirlarida so'zlashuvni muloqot jarayoni sifatida o'rganishga qiziqish paydo bo'ldi va "diskurs" tushunchasi tilshunoslik lug'atiga kirib kela boshladi. Masalan, 1950–60-yillarda She'riy va adabiy nutqning strukturasi, XIX–XX asr adabiy asoslari tahlili olib borilgan. Biroq diskurs nazariyasi O'zbekistonda 1990–2000-yillarda rivojlanib, uning o'rganilishi kommunikativ va pragmatik yondashuvlar bilan uyg'unlashdi. Bugungi kunda O'zbekistonda diskurs sohasida bir qator ilmiy ishlar ko'rib chiqilmoqda: masalan, N.Shukurov siyosiy diskursni kognitiv va pragmatik yondashuvlar nuqtayi nazaridan o'rganadi; N.Abduraxmanova ingliz va o'zbek tillaridagi instruktiv diskursning og'zaki va yozma ko'rinishlarini solishtiradi. Bu tadqiqotlar diskurs nazariyasining tarixiy asoslari va sohadagi rivojlanishni ko'rsatadi. Tarixiy jihatdan, "diskurs" tushunchasi lingvistik, adabiy, falsafiy tadqiqotlarda turlicha ma'noda ishlatilgan. XX asrning so'nggi choragi global tilshunoslikdagi "diskursiv burilish" (diskursga qiziqishning keskin oshishi) davri hisoblanadi. Shu davrda tilni yaratish va qabul qilish jarayoni e'tibor markaziga tushdi: nutq oddiy qaramali matndan ko'ra dinamik kontekst, ya'ni uchrashuv, suhbat, majlis tarzida talqin qilina boshlandi. metodlardan biriga aylantirildi.

Zamonaviy tilshunoslikda diskursni tahlil qilish ko'p qirralik metodologiyalarni talab etadi. Birinchidan, kontekstual yondashuv asosida diskurs tahlili til va ma'noni jamiyatga bog'laydi.

Teun van Dyik, Norman Fairclough, Jürg Meister kabi olimlar “Kritik diskurs tahlili”ni taklif etib, ijtimoiy hokimiyat, ideologiya va matn strukturasi oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrgandilar. Ular muloqot matnidagi kuch munosabatlariga urgʻu berib, til faqat aloqa vositasi emas, balki jamiyat nazorat mexanizmi ekanini koʻrsatdilar. Masalan, T.van Dyikning fikricha, diskurs — keng tarixiy maʼnolarni yetkazish uchun tilning ijtimoiy foydalanishi boʻlib, til har doim neytral boʻlolmaydi, u shaxsiy va ijtimoiy dunyolarimizni bogʻlashga xizmat qiladi. Ikkinchidan, zamonaviy tadqiqotlar nutq va diskursning kognitiv jihatlariga urgʻu beradi. Kognitiv-diskursiv metod tilshunosligida nutqning kattaroq birliklarini, pragmatik kontekstni va psixolinguistik modellarni oʻrganad. Masalan, dramak diskurs tadqiqotchisi N.Xursanov (2024) ingliz va oʻzbek tilidagi dramatik matnlarni kognitiv, pragmatik va madaniy jihatdan tahlil qilib, tilning nutqiy xoslanishini ochib beradi. Shuningdek, madaniyatlararo yondashuvlar diskursning etnomadaniy qatlamlarini ochib berishga imkoniyat yaratadi. Masalan, Z.Mustafaqulova (2025) oʻqitish jarayoniga oid pedagogik diskursda inglizcha soʻzlarning kirib kelishi va ularning oʻquvchilarga tilshunoslik taʼsirini tahlil qiladi, yaʼni globallashuv sharoitida oʻzbek pedagogik diskursini oʻrganadi. Uchinchidan, pragmatik yondashuv nutq aktlarini va diskurs markerlarini markaziy qamrovga oladi. Pragmatika nutq matnida yuz beradigan ijtimoiy-maʼnosiz elementlar (deyxis, innuendo, mazmun-yozuvlar) orqali diskursni tadqiq etadi. Masalan, [93†L24-L29] maqolasida inglizcha anglicmlarning oʻzlashtirilishi pedagogik diskurs kontekstida koʻrib chiqilib, raqamli taʼlim madaniyat va til ongi oʻrtasidagi munosabatlar koʻrsatildi. Shu yondashuvda diskurs tahlili suhbat qatnashchilari niyati va madaniy qoidalarni aniqlashda qoʻllaniladi. Buruncha, diskurs tahlilida yangi metodologiyalar qoʻllanilmoqda. Masalan, sotsiollingvistika kommunikatika va psixolinguistika metodlarini sintez qiladi: suhbat kontekstida muloqotchilarning shaxsiy xarakteristikasi, ijtimoiy-siyosiy qarashlari va interaktiv strategiyalari tahlil qilinadi. Korpus tilshunosligi usullari yordamida esa keng miqdordagi nutq materiallari tahlil qilinib, diskurs turli funktsional segmentlarga ajratiladi. Masalan, siyosiy nutq va ommaviy axborot vositalarida (“siyosiy diskurs”da) ishlatiladigan terminologiya, metafora va retorik uslublarni avtomatlashtirilgan qidiruv yordamida aniqlash mumkin. Dissertatsiya yozuvchilari tomonidan turli yondashuvlar qoʻllanilib, tahliliy usullar mavjud diskurs kategoriyalari va oʻzbek tilidagi xususiyatlarni aniqlashga xizmat qilinmoqda.

Qiyosiy tilshunoslik doirasida amaliy tahlil. Diskurs mulohazalarini toʻgʻri tushunish uchun turli tillarni solishtirish oʻta foydalidir. Masalan, oʻzbek, rus va ingliz tillaridagi multiplikativ iboralar (politaksemlar) tahliliga eʼtibor beriladi – bu qiyosiy tadqiqotda kishiga yoʻnaltirilgan matn mexanizmlari aniqlanadi. N.Nazarova (2024) multiplikativ qoʻshma gaplarning „diskurs yaratuvchilik“ xususiyatlarini oʻrganib, har til maʼnosini va stilistik kutilmaganni taqqoslaydi. Bunday yondashuv oʻzbek va ingliz nutqidagi mazmun-metametoforlarni va kontekstual yuzlanishlarni qiyoslashga yordam beradi. Misollarda

ko‘rinishicha, o‘zbek tilida rasmiy nutqda ko‘p iqtibosli konstruksiyalar ishlatiladi, rus tilidagi ekvivalentida esa yopiq gaplar ko‘proq tarqalgan. Masalan, “Respublikamiz Prezidenti” iborasi o‘zbek siyosiy diskursida “Президент Республики” tarzida tarjima qilinishi mumkin. Inklyuziv va formal til stilida ham tildagi tanlab foydalanishlar farqlanadi. Ingliz tilidagi raqamli kommunikatsiyada esa impersonal strukturalar (masalan, “it is emphasized that...” – “ta’kidlanmoqda”) keng qo‘llanadi. Rus tadqiqotchilari fonetik parallelizm orqali metafora qurilishlariga urg‘u berayotgan bo‘lsa, o‘zbek tilida pragmatik markerlar (masalan, “ya’ni”, “deylik”) ko‘proq nutqiy tutum funksiyasida qo‘llanadi. Bundan tashqari, amaliy qiyosiy tahlilda diskursning jamiyatga ta’sirini ko‘rsatish mumkin. Masalan, jurnalistik nutq (pedagogik matbuotda maqolalar) analizida ingliz tili talabalarining motivatsiyasiga oid pedagogik diskurs elementlari o‘zbek nutqidagi tengdosh holatlar bilan taqqoslanadi. “Global ta’lim” haqida ingliz tilida olib borilayotgan munozaralarda ishlatiladigan atamalar va metaforalar o‘zbek tilidagi maqolalardagi ta’rifi bilan solishtiriladi. Shu tariqa turli millat ta’lim diskursida terminologiya va kommunikativ strategiyalar qiyoslanadi. Misol. Keltirilganlar qatorida, o‘zbek, rus va ingliz tilida «salomlashish» bo‘yicha oddiy suhbat fragmentlarini ko‘rib chiqamiz:

O‘zbekcha: “Assalomu alaykum, hayrli tong. Yaxshi kunmi?” – bu rasmiy va xushmuomalalik kontekstida ishlatiladi.

Ruscha: “Здравствуйте, добрый день. Как поживаете?” – rasmiy muhitda joylashgan mutanosib so‘zlashuv.

Inglizcha: “Hello, good morning. How are you?” – rasmiy yoki norasmiy kontekstdan kelib chiqib keng qo‘llaniladigan frazal konstruktsiya.

Ushbu misollarda hamma uchala til diskursi salomlashish strategiyalarida umumiy jihatlariga qaramay, madaniy konventsional (iltifot shakllari, nominatsion turkum) nuqtai nazaridan farqlanadi.

Xulosa. Sotsiolingvistika doirasida diskurs tushunchasi – nutq bilan ijtimoiy kontekst o‘rtasidagi murakkab aloqalarni ifodalovchi keng kontsept bo‘lib, u nutqiy faoliyatni lingvistik va ekstrapolitik komponentlar bilan birgalikda o‘rgatadi. Diskurs terminining kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishi zamonaviy tilda hamon davom etayotgan ilmiy integratsiyani ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, diskurs tahlilining zamonaviy yondashuvlari – kognitiv, pragmatik, madaniy va tanqidiy metodologiyalardan iborat bo‘lib, ular tilshunoslik, antropologiya va sotsiologiya kabi sohalar bilan chambarchas bog‘liq. Komparativ analiz misollari turli tillarda nutqiy kontekst va kommunikativ mexanizmlarning umumiy va farqli jihatlarini ochib berdi. Ilmiy tavsiyalar: sotsiolingvistikaning diskurs tahlil metodologiyasini chuqurlashtirish uchun empirik tadqiqotlar va keng korpus tahlilini tashkil etish; hamda bu sohadagi multidisipliner adabiyotlarni keng qo‘llash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Saidova M., Nosirova N. Diskurs tushunchasi tahlili va tadqiqi. Miasto Przyszlosci, №44, 2023, s. 18–21
- 2.Rahmatullayev Sh., Shirnazarova D. Sotsiollingvistika va xorijiy sotsiollingvistika. Current Approaches and New Research in Modern Sciences, 1(5), 2022, s. 24–25
- 3.Rajabboyeva D., Bekchonova S. So'z va madaniyat. Xorazm Mamun Akademiyasi Axborotnomasi, №2, 2020, s. 79–82
- 4.Mustafaqulova Z. Badiiy matnlarda diskurs holati. ZDIF, Vol.4(15), 2025, s. 84–864.Arbarova D. Matn va diskurs tushunchalari munosabati. Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari, 2023, s. 150–158
- 5.Tursunova Sh. Rol' poniatiia «diskurs» v sovremennykh naukakh. World Languages University Conf., 2024, s. 511–513
- 6.Alimova M., Jamoliddinova N., Sarimsakova D. Sotsiollingvistika (darslik). NamDU, Namangan, 2023
- 7.Usmanova Sh., Bekmuhamedova N., Iskandarova G. Sotsiollingvistika (o'quv qo'llanma). ToshDU, Toshkent, 2014.
- 8.Shukurov U. Siyosiy diskurs: nazariy asoslari va kommunikativ strategiyasi. Avtoreferat, Toshkent, 2023